

Veldwerk: gewoon een leuk tijdverdrijf of heeft het ook eeuwigheidswaarde?

René Olivier

Inleiding

Vanaf de oprichting in 1951 was veldwerk, naast excursies en ledenavonden, altijd al één van de belangrijkste activiteiten van de Vogelwerkgroep. Het voorjaar na de oprichting van de Vogelwerkgroep werden de broedvogels in de net voor publiek opengestelde Kennemerduinen geïnventariseerd. Het daaropvolgende najaar begonnen de VWG-ers van het eerste uur met het tellen van vogeltrek vanaf de Boulevard in Bloemendaal aan Zee. Beide onderzoeken vormden jarenlang het belangrijkste veldwerk. Tegenwoordig vormen ze slechts een deel van de veldwerkactiviteiten van de Vogelwerkgroep. De resultaten worden echter sinds de begintijd gebruikt om bedreigingen van de natuur het hoofd te bieden. De tellingen passen tegenwoordig steeds meer in een landelijk kader. Zo vormen de trektelposten onderdeel van een wijd verspreid netwerk van land- en zeetrekelposten in Nederland en dragen de broedvogeltellingen bij aan verschillende landelijke broedvogelmeetnetten.

In dit stuk wordt een globaal beeld geschetst van het verleden, heden en toekomst van het veldwerk in het werkgebied van de Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland.

Broedvogelonderzoek

Naast trektellingen werden vanaf 1952 ook op grote schaal broedvogelinventarisaties uitgevoerd. Vooral in het pas twee jaar voor publiek toegankelijke Nationale Park De Kennemerduinen werd veel onderzoek gedaan. In 1952 werd het gehele terrein van ongeveer 1200 ha geïnventariseerd. Van 1959 tot 1973 telde Toon Kooy het Jachtduin, dat in 1958 aan de bezittingen van de Kennemerduinen was toegevoegd. In de loop der jaren werden steeds meer inventarisaties verricht, hetgeen uiteindelijk uitmondde in een aantal sinds 1985 jaarlijks getelde steekproefgebiedjes, waaronder het Jachtduin.

Van oudsher wordt ook flink wat veldwerk verricht in de Amsterdamse Waterleidingduinen. Vooral Hans Vader en Peter van Spanje waren hier

actief en wisten jarenlang een rapport over de vogels in de AWD te produceren. Naar aanleiding van bezorgdheid over het effect van de infiltratie in de AWD werden de broedvogels van het gehele gebied in 1962 en 1963 in kaart gebracht (Koning, 1964). Bekend is ook het onderzoek van Fred Koning naar uilen en roofvogels in dit duingebied. Hij volgt de populaties van deze tot de verbeelding sprekende vogels al sinds 1957 en heeft zijn bevindingen over uilen o.a. in boekvorm gepubliceerd (Koning & Baeyens, 1990). Op de landelijke dag van NOU, SOVON en Vogelbescherming werd de Herman Klompprijs -bedoeld voor jonge (!) onderzoekers die zich verdienstelijk hebben gemaakt voor het ornithologisch onderzoek- in 1998 aan Fred Koning uitgereikt.

In de polders ten oosten van Haarlem legde Bert Dijkstra in 1959 de basis voor een langlopende broedvogelinventarisatie van één van Haarlems fraaiste veenweidegebieden, de Hekslootpolder. De Heksloot werd begin jaren tachtig inzet van een actie tegen de voorgenomen bebouwing van dit gebied. Na de oprichting van de Vereniging tot Behoud van de Hekslootpolder in 1985 werd een succesvolle actie afgerond, waardoor dit gebied in ieder geval voorlopig voor vogels en vogelaars behouden kon worden. Een belangrijke punt hierbij was dat er veel telgegevens waren over het gebied. Daardoor kon de natuurwaarde van het gebied, in ieder geval voor wat de vogelpopulatie betrof, getalsmatig goed worden onderbouwd. Uit de hoge hoed van de gemeente Haarlem komen echter regelmatig plannen om de Heksloot te ontwikkelen, zodat actuele gegevens over de vogelstand van het gebied noodzakelijk zijn. Naast de jaarlijkse inventarisatie van de broedvogels is de Vogelwerkgroep in najaar 2000 dan ook begonnen met (twee)wekelijkse tellingen van alle aanwezige vogels.

De krachten van vogelend Zuid-Kennemerland en de Haarlemmermeer werden in de periode 1973-1977 gebundeld om een bijdrage te leveren aan het boekwerk *Randstad en Broedvogels* (Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland, 1981). Met het oprichten van de Stichting Ornithologisch Veldonderzoek Nederland (SOVON) in 1973 werd een ander project opgezet, het Atlasproject voor broedvogels, dat zijn weerslag vond in de *Atlas van de Nederlandse broedvogels* (Teixeira, 1979). Talloze VWG-leden hebben een steen(tje) bijgedragen aan deze grootschalige onderzoeken.

Ten slotte werd het eerdergenoemde Atlasproject uit 1979 in 1998-2000 herhaald. De resultaten daarvan zullen eind 2002 worden gepubliceerd door de initiatiefnemer van het beide projecten, inmiddels SOVON Vogelonderzoek Nederland genaamd. Voor dit project leverden de tellers van de Vogelwerkgroep wederom een grote inspanning.

Hoewel dus veel bekend was over de vogels in Zuid-Kennemerland en de Haarlemmermeer zijn overzichtspublicaties over de regionale avifauna schaars. Ter gelegenheid van de 75e verjaardag van Jan P. Strijbos verscheen het avifaunistisch overzicht *De vogels van Zuid-Kennemerland* in Het Vogeljaar (Akkerman & Niesen, 1966). Over de Haarlemmermeer verscheen een avifaunistisch overzicht met enkele kwantitatieve broedvogelgegevens uit de jaren 1966-1969 (Blekendaal, sine anno).

Momenteel worden in diverse delen van Zuid-Kennemerland en de Haarlemmermeer verschillende inventarisaties uitgevoerd, waarvan enkele hier de revue zullen passeren.

Dankzij diverse SOVON-projecten, zoals het Broedvogel Monitoring Project (BMP), is de uitgebreide territoriumkartering als inventarisatiemethode vandaag de dag gemeengoed geworden. In het kader van het BMP worden alle vogelsoorten geteld of alleen een selectie. Uit oogpunt van effectiviteit en haalbaarheid zijn daarbij vijf BMP-onderdelen te onderscheiden: Alle soorten, Bijzondere soorten, Weide- en akkervogels, Stadvogels en Roofvogels. Elk onderdeel heeft een eigen aanpak. De Vogelwerkgroep telt op dit moment voor een aantal BMP-onderdelen:

- weidevogels in diverse polders zoals de Heksloot
- alle soorten in een aantal steekproefgebiedjes in de AW-duinen en de Kennemerduinen
- alle soorten in een aantal landgoederen
- stadvogelinventarisaties (al weer tien jaar geleden)

Een ander SOVON-project is het Landelijk Soortonderzoek Broedvogels (LSB). Bij dit soortonderzoek wordt getracht jaarlijks de volledige Nederlandse broedpopulatie van schaarsere soorten en koloniebroeders te tellen. Het zal duidelijk zijn dat het bij sommige soorten beter lukt en bij andere minder. In het laatste geval wordt in ieder geval getracht de voor de soort belangrijkste gebieden te onderzoeken en daarnaast zoveel mogelijk aanvullende waarnemingen te verzamelen. Vanuit SOVON staat er een vaste selectie van soorten op het programma. Daarbij worden twee onderdelen onderscheiden: kolonievogels en zeldzame soorten. Een voorbeeld binnen onze regio zijn de huuszwaluwkolonies.

Ook worden binnen de regio in het voorjaar de kolonies van de Blauwe Reiger, meeuwen en sterns geïnventariseerd. Ten slotte een voorbeeld van een meer broedbiologisch onderzoek is dat van de roofvogels en uilen in de polders. De populatie wordt nauwkeurig gevolgd, waarbij nesten regelmatig worden geïnspecteerd. Ook worden kunstnesten geplaatst om de populatie te ondersteunen. Onderzoek dat vergelijkbaar is met het werk van Fred Koning in de AWD. In de IJmond onderzoeken Fred Cottaar en consorten de broedpopulaties van meeuwen en sterns al sinds 1987.

Overig onderzoek

Naast inventarisaties van broedvogels hebben VWG-ers vanouds ook veel aandacht voor het voorkomen van vogels buiten de broedtijd. Eén van de eerste onderzoeken loopt ook nu nog: de vogeltrektellingen in het najaar. Van 1952 tot 1981 werd dit onderzoek gecoördineerd door de familie Bloem. Van eind september tot half november telde men in de vroege ochtenduren vrijwel dagelijks op de Boulevard Barnaart bij Bloemendaal aan Zee. In de eerste jaren stonden de resultaten dagelijks in het *Haarlems Dagblad*. De Haarlemse vogelaars vervulden in het trekvogelonderzoek een ware pioniersrol bij het opzetten van een landelijk netwerk van telposten.

In 1985 werden de laatste trekvogels op de boulevard genoteerd en werd de oude telpost ingeruild voor twee nieuwe: één voor landtrek nabij restaurant Parnassia in de Kennemerduinen en één voor zeetrek naast restaurant Les Pyramides. Dankzij de inspanning van vele bezoekers van de telposten hebben we nu een overzicht van bijna vijftig jaar vogeltrek tellen aan de kust van Zuid-Kennemerland. Elders in deze Fitis (pp. 138-164) worden enkele resultaten van de trektellingen besproken. Samen met de resultaten van de welbekende vinkenbanen, die door VWG-ers zijn opgericht (zie pp. 207-218), is het mogelijk om de doortrek van zowel dag- als nachttrekkers te schetsen. De gegevens van beide telposten zijn ook gebruikt voor overzichten van land- en zeetrek in Nederland in respectievelijk het binnenkort te verschijnen boek *Vogeltrek over Nederland 1976-'93* van de Landelijke Werkgroep Vogeltrektellen en de overzichtspublicatie over zeetrek in Nederland in de jaren tachtig van de werkgroep CVZ van de Nederlandse Zeevogelgroep (Platteeuw et al, 1994).

Sinds 1953 voerde de Vogelwerkgroep tellingen van het Vogelmeer en het Spartelmeer in de Kennemerduinen uit. De tellingen werden in 1985 gestaakt, omdat het nauwelijks meer dan een traditie was. Achteraf gezien kunnen deze tellingen als voorloper van de huidige gebiedstellingen van bijvoorbeeld Zuidpier (zie pp. 196-204) en Houtrakkerbeemden bestempeld worden.

VWG-ers doen ook al geruime tijd mee aan de zogenaamde Punt-Transect Tellingen (PTT). Die worden gecoördineerd door SOVON. De punt-transectmethode houdt in dat er op 20 vaste punten langs een vaste route jaar na jaar tellingen worden uitgevoerd. Op ieder punt noteert de teller alle vogels die in vijf minuten worden waargenomen. De tellingen vinden jaarlijks plaats in december. Doelstelling hierbij is om vast te stellen hoe het gesteld is met de wintervogels. Hiermee worden de trends van doortrekkende en/of overwinterende vogels vastgelegd.

Voor veel soorten watervogels is Nederland en ook onze regio in trektijd of winter een belangrijk pleistergebied. Al 25 jaar vinden er landelijk ge-

coördineerde tellingen plaats van watervogels. De Vogelwerkgroep doet mee aan een aantal belangrijke watervogeltellingen. Zo is daar de bekende midwintertelling. Deze belangrijke telling, uitgevoerd medio januari, valt samen met een telling in tientallen andere landen, internationaal georganiseerd door Wetlands International (voorheen IWRB). De resultaten worden gebruikt om de populatiegrootte en ontwikkeling van watervogels in Europa te volgen en vormen daarmee een belangrijke referentie voor de resultaten van regionale projecten. Daarnaast zijn er binnen onze regio de regelmatige tellingen van bijvoorbeeld ganzen en zwanen. Deze tellingen worden maximaal acht maal per winterhalfjaar uitgevoerd. De resultaten worden gebruikt voor internationale populatieschattingen en om aantallen en verspreiding in Nederland te volgen. Het gaat daarbij zowel om seizoenspatronen als om de monitoring van afzonderlijke pleisterplaatsen.

Een apart onderzoek vormen de tellingen van op het strand aangespoelde vogels, de zogenaamde stookpietentellingen. Al van voor de oprichting van de landelijk coördinerende NZG/NSO (Nederlands Stookolieslachtoffer Onderzoek) werden de stranden tussen Noordwijk en IJmuiden afgezocht op aangespoelde (zee)vogels. De tellingen geven een goed beeld van de olievervuiling op zee, die volgens de NSO-gegevens overigens minder wordt (Camphuysen, 2000).

Naast tellingen binnen een bepaalde gebied of tijdsperiode worden ook losse waarnemingen van een beperkt aantal minder algemene soorten vastgelegd. Deze waarnemingen geven een beeld van de soms schaarse vogelsoorten binnen onze regio. Sinds jaar en dag verzamelt de VWG ook de eerste (en tweede) waarnemingen van trek- en zomervogels. Gewoon omdat het leuk is, en wie weet komen we hierdoor ooit een systematische verandering van eerste-aankomstdata op het spoor, bijvoorbeeld veroorzaakt door een klimaatsverandering.

Toekomst

In 1998 zijn de vele tellingen in de regio door de VWG samengebracht in de vorm van de avifauna *Vogels in het landschap van Zuid-Kennemerland en de Haarlemmermeer* (Geelhoed et al, 1998). In dit boek zijn veel historische resultaten verwerkt. Om ook in de toekomst een accuraat beeld van vogels van de regio te behouden heeft de veldwerkcommissie zich afgevraagd welke activiteiten daar voor nodig zullen zijn. Deze behoeftestelling is in 2000 vastgelegd in een nieuwe visie op het veldwerk (Geelhoed, 2000).

Enkele hoofdpunten worden hier aangehaald. In algemene zin blijft het doel van de tellingen onveranderd: het veldwerk dient bij te dragen aan

het (verder) vergroten van de kennis over het voorkomen van vogels in de regio, met als hoofddoel het beschermen van de regionale avifauna. De verzamelde kennis moet ook bekend worden gemaakt en worden verspreid. Dit is een tweede hoofdtaak van de veldwerkcommissie.

Veldwerk ten behoeve van bescherming was veelal gericht op broedvogels. Tegenwoordig wordt steeds meer beseft, dat soms juist de aanwezigheid van (schaarsere) niet-broedvogels op een unieke kwaliteit van een biotoop kunnen wijzen.

De losse waarnemingen, opgenomen in de database AVES, geven hier al een bepaald beeld van welke de komende jaren nog verder uitgediept zou kunnen worden. Dit kan bijvoorbeeld door het vastleggen van meer details, zoals informatie over leeftijden, geslacht, etc.

Het reguliere broedvogelonderzoek mag hier vanzelfsprekend niet onder lijden. Ook daar kan het onderzoek wellicht nog wat worden verbreed, meer richting broedbiologisch onderzoek. Doel daarvan is om meer te weten te komen van de onderlinge samenhang van de diverse factoren zoals landschap, vegetatie en bebouwing in een bepaalde biotoop. Deze trend wordt ook ingezet door SOVON.

De unieke serie land- en zeetrekellingen verdient het ook om te worden voortgezet. Bij voldoende aanbod van tellers kan getracht worden het vastgelegde beeld te verfijnen door de telperiode te verruimen en een aantal simultaantellingen uit te voeren tussen zeereep en polder.

Aangezien het verzamelen van al deze vogelgegevens ten goede dient te komen aan de bescherming is een hechte samenwerking met de natuurbeschermingscommissie een vereiste. Voor het uitvoeren van alle veldwerk is aanvulling met nieuwe tellers wenselijk. De cursuscommissie kan een belangrijke rol spelen bij het opleiden van tellers. In een vervolgcursus kan aandacht worden gegeven aan het tellen van vogels. Net als vroeger blijven het vogelen en ook vogelinventarisaties mensenwerk en voornamelijk afhankelijk van enthousiaste vrijwilligers. Vogels tellen een combinatie van een leuke hobby en nuttig wetenschappelijk werk: óók voor ul(!)?

Het historisch overzicht geeft voldoende grond aan de conclusie dat het veldwerk zijn nut de afgelopen periode in toenemende mate heeft bewezen. De Vogelwerkgroep c.q. veldwerkcommissie wordt de laatste jaren steeds vaker benaderd door derden om waar mogelijk gegevens te verstrekken binnen het kader van advies of ondersteuning. Soms leidt dit zelfs tot betaald inventariseren, bijvoorbeeld als er met het doel van de aanvrager van gegevens aanzienlijke commerciële belangen zijn gemoeid. De doelstelling moet wel stroken met die van de Vogelwerkgroep (Groot, 1994).

Van een tweetal tellingen in 1952 is het veldwerk van de Vogelwerkgroep uitgegroeid tot een serie tellingen en studies welke een bijdrage leveren aan het behoud van natuurwaarden in de regio en daarbuiten, op landelijk niveau via een koepelorganisatie als SOVON. Of het veldwerk ook eeuwigheidswaarde bezit zal de komende vijftig jaar uitwijzen!

Literatuur

- Akkerman, W.J. & Niesen, F., 1966. De vogels van Zuid-Kennemerland. Het Vogeljaar 14(1): 22-82.
- Blekendaal, P.H., sine anno. De vogels van de Haarlemmermeerpolder. Avifaunistisch Overzicht over de jaren 1966 t/m 1969. Rapport.
- Camphuysen, C.J., 2000. Tellingen van aangespoelde vogels op het strand van Zuid-Kennemerland. Fitis 36(4): 191-199.
- Geelhoed, S., 2000. Vogeltellingen VWG Zuid-Kennemerland. Fitis 36(4): 182-188.
- Geelhoed, S., Groot, H., Huijssteeden, E. van, Leeuwen, G. van & Nobel, P. de (red), 1998. Vogels in het landschap van Zuid-Kennemerland en de Haarlemmermeer. Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland/KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- Groot, H., 1994. Gebruik van VWG-onderzoeksgegevens. Fitis 30(4): 198-199.
- Koning, F.J., 1964. Broedvogelinventarisatie in de A.W.-duinen. Het Vogeljaar 12(2): 238-239.
- Koning, F.J. & Baeyens, G., 1990. Uilen in de duinen. KNNV/GWA, Utrecht.
- Platteeuw, M., Ham, N.F. van der & Ouden, J.E. den, 1994. Zee-trektellingen in Nederland in de jaren tachtig. Sula 8(1/2): 1-203.
- Teixeira, R.M. (red), 1979. Atlas van de Nederlandse broedvogels. Natuurmonumenten, 's-Graveland.
- Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland, 1981. Randstad en broedvogels. Tilburg.

René Olivier, Ida Gerhardtlaan 17, 2104 SH Heemstede